

Մայր Իայրենեկում

Ս. ԱՆԹՈՍՅԱՆ

(Բանասիր. գիտ. թեկնածու, դրոցեմտ)

ՀԱՅ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԷԶԵՐՈՒՄ

Հայագիտությունը և մասնավորապես հայերենագիտությունը միշտ էլ պատշաճ տեղ է գրավել մեր եկեղեցական պաշտոնաթերթերում: Այսօր, երբ մենք հասարակագիտական-հայագիտական մի քանի հանդեսներ ունենք, «Էջմիածին» ամսագրում ևս լույս են տեսնում ճանաչված հեղինակությունների հայագիտական հոդվածները: Լեզուն լոկ հաղորդակցման միջոց չէ, մայրենի լեզվի մեջ խտացած են տվյալ ժողովրդի հավաքական հոգեբանությունը, ըմբռնումները, մշակութային նվաճումները և այլն: Իր մայրենի լեզուն օգտագործելը որևէ ժողովրդի գոյատևման մեծագույն և հավիտենական առիավատչյալն է: «Էջմիածին» ամսագիրը միշտ էլ դեմ է եղել այնպիսի ոչ ճիշտ դատողությունների, ըստ որոնց իբր թե այլալեզու միջավայրում հայ մարդուն կարելի է հայ պահել միայն եկեղեցով: Դեռևս 1949 թ. մարտ-ապրիլ համարներում «Էջմիածին» ամսագիրը, ի պատասխան ամերիկահայերի «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսում 1948 թ. հունիսին տպագրված մի հոդվածի¹, խմբագրականում գրում էր.

«Միանգամայն վտանգավոր ու վնասակար են հայ լեզուն ու հայ դավանանքը միմյանցից անջատ դիտելու, միմյանց հակադրելու... նմանօրինակ փորձերը» (էջ 7): Այս առթիվ նշենք, որ Նորին Սրբություն Վազգեն Ա կաթողիկոսը, դեռևս ռումինահայ թեմի առաջնորդ, 1950 թ. «Էջմիածին» ամսագրում տպագրել է մի բովանդակային հոդված՝ «Մեր հարազատ լեզուն» վերնագրով, որի մեջ բացահայտում է վերոհիշյալ դատողությունների վնասակար լինելը. «Հետո մեզմե այն մտղորությունը, թե առանց հայ լեզվի կրճանք հայությունը կենդանի պահել միայն կրոնով ու եկեղեցական պաշտամունքով», կարողում ենք Վեհափառի այդ հոդվածում: Միանգամայն իրավացիորեն «Էջմիածին» ամսագիրը Վեհափառի սույն հոդվածը ընթերցողների ուշադրությանն է հանձնել նաև մեկ տասնամյակ հետո՝ վերատպելով 1959 թ. փետրվարի համարում: Նման զգաստացուցիչ հոդվածներ միշտ էլ պետք են՝ որպես դիմադրելու զենք ուժացման դեմ:

¹ «Հայաստանյայց եկեղեցի» հանդեսի 1948 թ. հունիսի համարում տպագրված «Հայերենը Ամերիկայի մեջ» հոդվածում կարդում ենք. «Ի վերջոյ լեզու ըստածը, որ կերպընկալ իրականություն մըն է, ունի

իր կենսը, լեզափոխությունը և մահը: Լեզուն լաիտենական ճշմարտություն մը չէ...: Այս ճշմարտությանց բուն և միակ աղբիւրը կրօնքն է, ու մեր պարագային... միայն հայ եկեղեցին է, որ կրճանք զայն ստանալ:

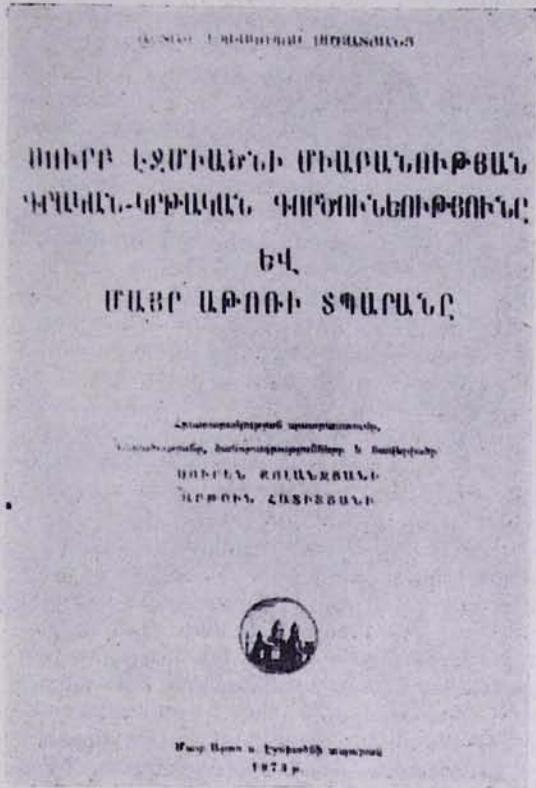
Հայագիտությունը միշտ էլ իր հատուկ բաժինն է ունեցել «Էջմիածին» ամսագրի էջերում: Դեռևս 1944 թ. առաջին համարներում տպագրված են հողվածներ հայ գրերի ստեղծող Մեծն Մետրոպ Մաշտոցի և հայ գրերի գյուտի մասին, ապա և միջնադարյան հայ գրիչների, մեր հին պատմիչների ստեղծագործությունների մասին և այլն: Ծուտով երևան են գալիս նաև զուտ լեզվաբանական-հայերենագիտական հողվածները, ընդ որում ամսագրի էջերում հայտնի հեղինակություններ հողվածներ են տպագրում հայոց լեզվի տարբեր դրսևորումների ու բաղկացուցիչ մասերի վերաբերյալ՝ հայոց լեզվի պատմությունից մինչև բարբառագիտություն, բառարանագիտություն և այլն: Սույն հողվածում սեղմ էջերի սահմաններում մենք կաշխատենք առավելապես նկարագրական եղանակով ներկայացնել անցած 30 տարիների ընթացքում «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակված լեզվաբանական-հայերենագիտական հողվածները:

1. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ-ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«Էջմիածին» ամսագրի զարդն են կազմում հայ մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանի ընդհանուր լեզվաբանական հողվածները: Այս շարքում հիշելի է հատկապես դեռևս 1946 թ. տպագրված «Երեք հարց մետրոպյան այբուբենի շուրջը» հողվածը, որի մեջ, հայերենի այբուբենը հանդիպադրելով 5-րդ դարում մեզ հարևան մի շարք ժողովուրդների այբուբեններին, մեծանուն գիտնականը ճշտորեն եզրակացնում է, որ «հունարենը քայլ առ քայլ համաձայն է մեր այբուբենին, որ հեռանում է նրանից միմիայն իր գերազանց ճոխության պատճառով» (թիվ Ա, էջ 48): Հիմք ընդունելով հունարեն այբուբենի դասավորությունը, սուրբ Մետրոպ Մաշտոցը խոշոր լեզվաբանի հմտությամբ հանձարեղորեն, անթերի և վերջնական կատարելությամբ կարողացավ տեղադրել հայերենի հարուստ հնչյունական համակարգի մնացած հնչյունները՝ ադամանդափուռ կատարելությամբ, այն աստիճան, որ 15 դար հետո աշխարհի խոշորագույն լեզվաբաններից մեկը՝ ֆրանսիացի հայագետ Անտուան Մեյլեն, Մետրոպ Մաշտոցի ստեղծած այբուբենը պիտի գնահատեր հետևյալ խոսքերով. «Հայտնի է, որ հայ այբուբենը զլուխ-գործոց մըն է: Հայ հնչաբանության հնչյուններն յուրաքանչյուրը հատուկ նշանով մը նոթագրված է, և պիտեմը այնքան լավ հաստատված է, որ Հայ Ազգին հայթայթած

է հնչաբանության վերջնական արտահայտություն մը»²:

Արժեքավոր է նաև Հ. Աճառյանի՝ 1953 թ. ամսագրում տպագրած «Հայերենից փոխառյալ բառեր պարսկերենում» (Ե, էջ 23—29) հողվածը, որի մեջ իրեն հատուկ բացառիկ խորաթափանցությամբ ցույց է տալիս, թե հայերենի աղիւս, բարեկեղևան, գուսան, խաշ, շնքաղեղ, բարուկիր բառերը ե՞րբ և ի՞նչ ճանապարհներով են անցել պարսկերենին:

Ամսագրի առանձին համարներում տպագրված են նաև Հ. Աճառյանի՝ հայոց անձնանունների վերաբերյալ հողվածներ, ինչպես նաև ընդհանուր լեզվաբանական այլ հողվածներ: Մինչև իր վերահաս մահը Հ. Աճառյանը շուրջ 10 տարի եղել է «Էջմիածին» ամսագրի թեղմնավոր հողվածագիր-աշխատակցողը՝ շարունակելով այն գեղեցիկ ավանդույթը, որին սկիզբ էր դրել դեռևս «Արարատ»-ի հրատարակության օրերին:

Ընդհանուր լեզվաբանական-հայերենագիտական հողվածներ է տպագրել նաև պրոֆ. Ա. Առաքելյանը, որն, ի դեպ, մեծ

² Տե՛ս Անտուան Մեյլի «Հայ այբուբենը զլուխ-գործոց մըն է» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 34:

նպատակով «Էջմիածին» ամսագրի հրատարակումը կազմակերպելու գործում: Հայտնի է, որ մատական «Լեզվի նոր ուսմունքի» տիրապետության շրջանում գրավերապարը դիտվելով որպես ազնվական դասին հատուկ լեզու, այդ դասի հետ էլ վերացած, մեռած էր համարվում: 1956 թ. Դ-Ե միացյալ համարներում տպագրած «Մի գուգահեռ գրաբարի և աշխարհաբարի միջև» հոդվածում պրոֆ. Առաքելյանը ճշտորեն նկատում է, որ գրաբարը աշխարհաբարի մայրն ու դայակն է, մյուս կողմից՝ նեղ գործառնությանը գրաբարը կենդանի լեզու էր ընդհուպ մինչև 19-րդ դարի վերջերը: Նա ճշտորեն նկատում է, որ «չի կարելի սահման դնել, թե այս կամ այն ժամկետում մի լեզու չքանում է, մեռնում է և նրան հաջորդում է մի ուրիշը: Լեզվի, այս դեպքում գրաբարի, փոփոխությունը և զարգացումը տեղի է ունենում անադար, մինչև որ նոր ձևերը և արտահայտությունները իշխում են լեզվի մեջ և փոխում նրա հայկին կերպարանքը» (անդ, էջ 62): Եթե նկատի ունենանք հոդվածի գրության ժամանակները, ապա պետք է խոստովանել, որ հոդվածագիրը գրաբարի զարգացման և աշխարհաբարի կազմավորման գործում նրա ունեցած դերի մասին ճիշտ և ուսանելի դիտողություններ է անում: Պրոֆ. Առաքելյանը «Էջմիածին» ամսագրում տարբեր ժամանակներում տպագրել է հայագիտության, մասնավորապես հայ հոգևոր մշակույթի առանձին հարցերին նվիրված խիստ շահեկան հոդվածներ, որոնք զարդարում են ամսագիրը: Ուշադրության արժանի է նաև «Հայկական տաղաչափություն» (1952, Բ) հոդվածը, որի մեջ տալիս է տաղաչափություն հասկացության պատմականը մեր իրականության մեջ՝ Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության թարգմանության օրերից սկսած մինչև նորագույն ժամանակները: «Էջմիածին» ամսագրում տպագրված լեզվաբանական հոդվածների մեջ յուրատեսակ է դուրս. Նշան Մարտիրոսյանի «Էլամացիք և իրենց լեզուն» (1964, ԺԲ) հանրագիտական բնույթի հոդվածը, որը, հեղինակի խոստովանությանը, համառոտումն է 1928 թ. «Չեխական համայնագիտարանի» համար իր ուսուցիչ դուրս. Պետրոսի Հրոզնիի թեյադրությանը խմբագրած հոդվածի: Հոդվածագիրը սեղմ գծերով ներկայացնում է էլամացիների քիչ հայտնի լեզուն՝ տեղ-տեղ վերջինիս լեզվական իրողությունները հանդիպարելով հայերենի հետ: Նշենք սակայն, որ այդ փորձերը գիտական բնագիտության դիմանալ չեն կարող:

Իր տեսակի մեջ հետաքրքրական է դոցենտ Ա. Պողոսյանի «Լեզվագիտական» մի

չուսումնասիրված հարցի շուրջը» (1950, Գ-Դ) հոդվածը, որտեղ առավելապես իր մայրենի՝ Հաղորդի բարբառի լեզվանույթի հիման վրա բնում է նի մասնիկի և նի մասնիկավոր բառերի դրսևորումները հայերենում:

2. ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՐԱՆԿՑ ԶԱՐՑԵՐ

Լեզվաբանական հոդվածների մեջ առավելապես շատ են հայոց լեզվի պատմության զանազան հարցերի բնությունը նրվիրված հոդվածները: Այս շարքում պետք է հիշել դոցենտ Հ. Մխիթարյանի «Հայերենի կետադրությունը» հոդվածը (1957, Զ), որը հեղինակի իսկ բնորոշմամբ փաստորեն հայերենի կետադրության պատմության մի համառոտ ակնարկ է: Պետք է խոստովանել, որ հայ կետադրության պատմությունը լայլ ուսումնասիրված չէ, ահա ինչու, ինչպես ճիշտ կերպով նկատում է նաև հոդվածագիրը, գրաբարի շրջանի կետադրության մասին հաճախ արտահայտվել է այն թյուր կարծիքը, թե իբր արդի հասկացությանը գրաբարում կետադրություն չի եղել, թե «հին գրչագրերում իբր թե իշխել է անասելի շփոթ և տարերայնություն»: Մեր հին ձեռագրերի կետադրության ուսումնասիրության հիման վրա հեղինակը ճշտորեն եզրակացնում է, որ «գրաբարի շրջանում ունեցել ենք մշակված, կանոնավոր խոսք և այդ խոսքը տրոհող ու բացահայտող հարուստ, երբեմն ինքնատիպ ու մտածված նշաններ» (անդ, էջ 56): Գրաբարում կետադրություն հասկացությունը ամփոփել է վերջակետը («կէտ արարտեալ»), միջակետը («միջակ») և ստորակետը: Իր սույն հոդվածում հեղինակը հայ հին մատենագրությունից վերցված օրինակներով խոսում է այս նշանների գործածության մասին:

Փաստորեն սույն հոդվածի օրգանական շարունակությունն են հեղինակի «Առոգանություն» վերտառությանը տպագրած հոդվածները (1958, Թ, 1960, Ը), որոնցից առաջինում խոսում է մեր հին լեզվում գնահատված առոգանության 10 նշանների՝ շեշտի, բուրթի, պարույկի, սուղի, թավի, սուկի, ենթամնայի, ապաթարցի և ստորաստի կիրառության մասին առանձին-առանձին և հանգամանորեն: Իսկ երկրորդ հոդվածում խոսում է գրավոր խոսքում հանդիպող, սակայն մեկնիչների և քերականների կողմից հիշատակության չարժանացած լեռկ, մակակետ, չակերտ և գծիկ առոգանության նշանների մասին՝ ցույց տալով, որ սրանց մեջ առավել վաղ գործածություն և լայն տարածում է ունեցել չակերտը: Մանրագր-

նին քննությունը հեղինակին հնարավորություն է տվել ճիշտ կերպով եզրակացնելու, որ «ատոգանությունը, եթե ոչ բոլորովին հունականի հասկացողությամբ և ծավալով, այնուամենայնիվ հայ գրավոր լեզվի մեջ ունեցել է իր ուրույն դերն ու նշանակությունը» (անդ, էջ 54):

1964 թ. է համարից սկսած «Էջմիածին» ամսագրի էջերում մի քանի հոդվածներ են տպագրված պրոֆ. Վ. Առաքելյանի «Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը» ուսումնասիրությունից: Տպագրված հոդվածներում առավելապես բացահայտված են «Մատենանոցի դպրոցի» անմահ ստեղծագործության լեզվի մակդիրներին և ոճաբանական մի քանի այլ շրջաբանություններին վերաբերող հարցերը: Հայտնի է, որ Նարեկացին մեր վաղ վերածննդի նախորդին և հայ բանաստեղծական խոսքի ակունքներին ոչ միայն հանճարեղորեն օգտագործեց հայոց լեզվի ընձեռած համակ հարուստ դրսևորումները, այլև կարողացավ իր աշխարհապարփակ մտածումներին ու տվյալանքներին նոր ձև ու արտահայտություն տալ: Լայն մտահորիզոնը, բանաստեղծական բացառիկ լեզվամտածողությունը և հայոց լեզվի քաջ իմացությունը հնարավոր դարձրին, որ Նարեկացին հասնի հայոց լեզվի գեղեցկությունների բացահայտման աննախադեպ և ցայսօր անմատչելի մնացած բարձունքների... Ահա այս հարցերն են, որ Նարեկացու լեզվական նյութի հիման վրա բացահայտել է պրոֆ. Վ. Առաքելյանը: Նկատենք նաև, որ Գ. Նարեկացու լեզուն հիմնականում իր մեջ խտացնում է հայերենի 10-րդ դարի վիճակը, այն չափով, որ դարակազմիկ երեւոյթ հանդիսացող այս բանաստեղծը մեծապես ազդեց իր դարաշրջանի վրա՝ միաժամանակ մեծ ակոս բացելով հայոց լեզվի անդաստանում:

Գրաբարի շարահյուսության մի կարևոր հարցի՝ ձևի պարագայի դրսևորումներին է նվիրված Լ. Խաչերյանի «Ձևի պարագա երկրորդական նախնադասություններ» հոդվածը (1959, Ը—Թ), որ հանգամանորեն խոսվում է գրաբարում ձևի պարագայի դրսևելոյրմանը նպաստող հարուստ լեզվամիջոցների մասին: Քննադատաբար պետք է նկատել, որ թեև գրաբարի ձևաբանությունը հանգամանորեն և գրեթե կատարելապես ուսումնասիրված է, սակայն նույնը չի կարելի ասել շարահյուսության մասին: Ահա այդ իմաստով այդ ուղղությամբ կատարված ամեն մի աշխատանք արժանի է ամենայն խրախուսանքի: Գրաբարի շարահյուսության հանգամանակից և ամբողջական ուսումնասիրումը հայ լեզվաբանության պարտքն է: Իր բնույթով հետաքրքրական է Ռ. Ղա-

զարյանի «Նոր Հայկազյան բառարանի աղբյուրները» (1970, Զ—Է) հոդվածը: Քաջ ծանոթ լինելով մեր բառարանագրության թագն ու պասկը հանդիսացող այդ բառարանին, հեղինակը ընթերցողին նախ ծանոթացնում է այդ հերոսական գործի կատարման ներքին ծալքերին: Մխիթարյան երեք

Ակադ. Հրաչյա Աճառյան

մեծահմուտ վարդապետներ՝ հ. Գ. Ավետիսյանը, հ. Խ. Սյուրմելյանը և հ. Մ. Ալֆերյանն այդ բառարանի վրա աշխատել են շուրջ 50 տարի (1784—1834), և Հ. Աճառյանի խոսքերով «բուն ձեռագիրը վեց անգամ ընդարձակ է եղել և ծախսի մեծության պատճառով միայն համառոտել և վերածել են երկու հատորի»: Այդ ընթացքում նրանք կարդացել են Վենետիկի իրենց ձեռագրատանը գտնվող շուրջ 1000 ձեռագրեր, որոնք և հիմք են հանդիսացել բառարանը կազմելու համար: Այսպիսով, Հայկազյան բառարանի առաջին աղբյուրը 5—17-րդ դարերի մեր մատենագրությունն է, որ կան գրվածքներ մեր հոգևոր մշակույթի բոլոր դրսևորումների վերաբերյալ: Հայկազյան բառարանի 2-րդ աղբյուրը առավելապես միջնադարյան ձեռագիր բառարաններն են:

Ռ. Ղազարյանը մի հետաքրքրական հոդված է տպագրել նաև մեր ժողովրդին ու

լեզվաբաններին քիչ հայտնի բառարանագրքական մեկ ուրիշ կոթողային աշխատանքի մասին, այն է՝ Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի բառարանը: «Նորայր Բյուզանդացու «Բառագիրք ստորին հայերենի» հոդվածում (1966, Ե) Ռ. Ղազարյանը մեծապես գնահատում է Ն. Բյուզանդացու այդ հիանալի բառարանը, որի ողիսականը հար

Պրոֆ. Սիրարփի Տեր-Ներսեսյան

և նման է նրա հեղինակի ողիսականին: Ն. Բյուզանդացին Ղ. Հովնանյանի և օտար հայագետ Յ. Կարստի հետ միասին այն բացատրիկներից էր, որ սիրով նվիրվեց միջին հայերենի ուսումնասիրությանը: Ինչպես նշում է հոդվածագիրը, միջին հայերենի բառարան կազմելը Ն. Բյուզանդացու համար դառնում է մտասևեռ գաղափար: Նա այդ գործի վրա աշխատել է շուրջ 30 տարի: Ինեուս 1873 թ. Ն. Բյուզանդացին այն կարծաքն է հայտնել, որ «երկհատոր Հայկագեսան բառարանի ստուարությունը ստորին հայերենի (իմա՝ միջին հայերենի—Ս. Ա.) ալ բառարան մը կրնայ կազմուիլ, այնչափ ճոխ է այս լեզուն բառերու, ոճերու, ձևերու և ասացուածոց մասամբ» (առ, էջ 41): Հայտնի է, որ Ն. Բյուզանդացու կինը շվեդուհի էր, և 1882 թ. սկսած նա ապրում էր Ստոկհոլմում: Ն. Բյուզանդացու միջին հայերենի սույն բառարանը Ծվեդիայում նրա արխիվում պատահաբար գտնվելով մեր լեզվաբանությանը հայտնի դարձավ միայն

1945 թ., հեղինակի մահվանից 30 տարի հետո: Բարեբախտաբար նախանձախնդիր մարդիկ Ծվեդիայից Հայաստան ուղարկեցին այդ աշխատության մանրալուսանկարները՝ միկրոֆիլմերը: Ուղարկված 5 կոճերը ամփոփում են աշխատության Ա.—Գ տառերը, շուրջ 6000 էջ: Իսկ մնացածն առ այսօր անհայտ է: Հոդվածագիրը մի երկու բառահոդվածի մշակվածության ցուցադրումով ճշտորեն եզրակացնում է, որ Ն. Բյուզանդացու սույն աշխատությունը մեծապես արժեքավոր է, սակայն նույնքան զարմանալի է այն աննախանձախնդրությունը, որ մեզանում կա այդ մեծ լեզվաբանի գիտական աստանդակալան ժառանգությունը մեր ժողովրդի և մեր լեզվաբանության սեփականությունը դարձնելու հարցում:

Տողերիս գրողը ևս ամսագրում տպագրել է հոդվածներ հայոց լեզվի պատմության վերաբերյալ: Մեր «Հայոց լեզվի բնույթն ու զարգացումը» հոդվածում (1968, Դ) ցույց ենք տվել հայերենի անստարկելիորեն հնդեվրոպական ընտանիքին պատկանելը, ապա և համատոտակի նրա պատմական զարգացումը՝ իր հիմնական շրջանաբաժանումներով: Իսկ «Հայոց լեզվի պատմության և համեմատական քերականության ուսումնասիրումը սովետական շրջանում» հոդվածում (1970, ԺԱ.) համատոտակի ներկայացրել ենք այդ ուղղությամբ կատարված աշխատանքները վերջին հիսնամյակում՝ տալով դրանց գնահատականը հայերենագիտության ընդհանուր ֆոնի վրա:

1952—53 թթ. ամսագրի էջերում տպագրվել է նաև Ի. Մարտիրոսյանի «Ջերել-Մուսայի բարբառը» աշխատության առավելապես հնչյունաբանությունը: Թեև հոդվածագիրը լավ տեղյակ է իր մայրենի բարբառին, սակայն մասնագիտական պատրաստակալություն չունենալը մեծապես խանգարել է, որ երևույթները ճիշտ նկարագրի ու գնահատի:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը (1961 թ.), ապա և Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակը (1966 թ.) լայնորեն արձագանք գտան «Էջմիածին» ամսագրի էջերում՝ ծնունդ տալով գիտական իմաստով մեծ արժեք ներկայացնող «Բացառիկների»: Այս առթիվ գրվեցին նաև լեզվաբանական հոդվածներ: Այս շարքում մեզ համար բացառիկ արժեք են ներկայացնում հայ գրի և նրա գյուտարարի մասին օտար հեղինակությունների կարծիքները: Անտուան Մելեի կարծիքը մենք արդեն մեջքերել ենք: Այստեղ կուզենայինք մեջքերել մեկ ուրիշ ֆրանսիացի հեղինակության ժան Բալարի կարծիքը. «Լեզուն երթարկելով գրության օրենքներուն, քերականու-

թյան, համաձայնության, շարադասության կանոններում, հայության ամենեն պանծալի այս երկու գավակները՝ ս. Մեսրոպ և ս. Սահակ, ապահովեցին հավերժությունը հայ հանճարին, ճառագայթումը հայկական մշակույթին՝ մինչև այսօր.... իրենց ժողովուրդին տված են գիրը, իր հավերժությունը դարբնող գեները³: Մաշտոցյան նյութերի շարքում հետաքրքրական է հատկապես Մ. Գասպարյանի «Մեսրոպյան այբբենարանները ԺԹ և Ի դարերում» հոդվածը (1961, Ժ), որ փաստորեն օրգանական շարունակությունն է հեղինակի՝ նույն ամսագրում տպագրված «Մեսրոպ Մաշտոցը որպես գրուսույց» հոդվածի (1959, ԺԱ): Իր վերոհիշյալ հոդվածում Մ. Գասպարյանը Մեսրոպ Մաշտոցին գնահատում է որպես մեր առաջին գրուսույց ուսուցիչը, առաջին հայ այբբենարանի, հայերենի գրուսույցման հեղինակ մեթոդի հիմնադիրը, այն է՝ հայոց լեզվի առաջին մեթոդաբանը: Այնուհետև 19 և 20-րդ դարերի (մինչև 1920 թ.) 35 այբբենարանների ուսուցման սկզբունքների քննարկման հիման վրա հեղինակը հանգում է այն ճիշտ եզրակացության, որ «հայ ժողովուրդը կարողացել է մշակել ինքնուրույն և ինքնատիպ մանկավարժություն, որն աշխատել է գտնել նաև գրուսույցման դյուրին եղանակներ՝ օգտվելով թե՛ դարերի ընթացքում իր կուտակած փորձից և թե՛ առաջավոր մանկավարժական նվաճումներից» (անդ, էջ 61): Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակի առթիվ լույս ընծայված գեղեցիկ և արժեքավոր համարում ուշագրավ է Հ. Մխիթարյանի «Ոսկան Երևանցին իբրև քերականագետ» հոդվածը (1966, ԺԱ.—ԺԲ), որտեղ հեղինակը խոսում է մեր դպրության այդ մեծ գործչի քերականական մի աշխատության մասին, որ համառոտ կարելի է կոչել «Քերականութեան գիրք»: Սույն գիրքը արժեքավոր է նաև պատմականորեն, քանի որ փաստորեն մի հայ քերականի տպագրած քերականության առաջին գիրքն է: Տպագրվել է նույն. 1666 թ.: Սույն աշխատությունը թեև լատիներենի քերականությունից մի փոխադրություն է, սակայն հեղինակը հաճախ լատիներենի քերականական իրողությունները հանդիպադրում է հայերենի հետ՝ արժեքավոր դիտողություններ անելով գրաբարի քերականության վերաբերյալ:

Հ. Աճառյանի «Մեսրոպ Մաշտոց» աշխատությունը, որ ամսագրի էջերում տպագրը-

վում էր դեռևս 1954 թ., այս օրերին ևս մատուցվեց մեր հասարակայնությանը:

«Էջմիածին» ամսագրի տպագրության անցած 30 տարիների ընթացքում եղել են նաև մի շարք այլ հոբելյաններ, որոնք լայնորեն արձագանք են գտել ամսագրի էջերում: Հայ լեզվաբանությանը վերաբերող չափով հիշատակելի են տողերիս գրողի «Հայ լեզվաբանության նվաճումները սովե-

Պրոֆ. Առաքել Առաքելյան

տական շրջանում» հոդվածը (1967, Ժ—ԺԱ), ապա և «Հայ լեզվաբանությունը «Արարատ»-ի էջերում» հոդվածը (1968, ԺԱ.—ԺԲ)՝ տպագրված «Էջմիածին» ամսագրի ավագ եղբոր՝ «Արարատ»-ի տպագրության 100-ամյակին նվիրված բացառիկ համարում: Այս բոլորից դուրս «Էջմիածին» ամսագրում գրախոսված են լեզվաբանական մի շարք աշխատություններ, հատկապես Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն»-ի 2-րդ մասը, «Հայոց անձնանունների բառարան»-ը, «Լիակատար քերականություն»-ը և այլն: Հ. Աճառյանի մահվան առթիվ գրված խմբագրական հոդվածում մեծապես ներկայացված և գնահատված է մեծանուն հեղինակի հայագիտական վաստակը (1953, Ե): Արժեքավոր է նաև նույն համարում

³ Տե՛ս Ժան Բալար, «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակին առթիվ» խոսքը, «Էջմիածին», 1962, Ե, էջ 35:

տպագրված «Բիբլիոգրաֆիա Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ պրոֆ. Հրաչյա Աճառյանի տրպագրված և անտիպ աշխատությունների» տեղեկատուն, ուր խնամքով, ծամանակագրական կարգով տրված է հեղինակի 191 անուն տպագիր և 23 անուն անտիպ աշխատությունների ցուցակը:

Ամսագրի էջերում արձագանք են գտել նաև այլ լեզվաբանների հոբեյաններ, այդ թվում նաև օտար հայագետների: Այս շարքում ուշագրավ է Ս. Քոլանջյանի «Պրոֆ. դոկտ. Վլադ Բրնըցեանուն և նրա հայագիտական աշխատությունները» հոդվածը (1964, 2)՝ գրված ռումինացի մեծ հայագետի մահվան առթիվ, որ տեղի էր ունեցել 1963 թ. նոյեմբերին: Վ. Բրնըցեանուն մեր օրերի խոշորագույն լեզվաբաններից և հայագետներից մեկն էր: Պոլիգլոտ համարվելու չափ նրա իմացած դասական և եվրոպական նոր լեզուները մեծապես նպաստեցին Բրնըցեանուն խորամուխ լինելու լեզվաբանական գիտության խորությունները: Որոշ գաղափար տալու համար ասենք, որ Բրնըցեանուն շուրջ 100 հայագիտական գործերի հեղինակ է, որոնց մեջ մեծ մաս են կազմում նաև շատ լեզվաբանական աշխատություններ՝ հայերեն-ուրարտերեն լեզվական աղերսակցությունների ուսումնասիրությունից սկսած մինչև «Հայերեն դասա-

կան լեզվի քերականության» անտիպ երկհատորը կլն: Ռումինացի այս մեծ գիտնականը մեր ժողովրդին և նրա ստեղծած մշակույթը դեռևս 1937 թ. հետևյալ խոսքերով էր գնահատել. «Վստահ եղեք, որ տասներկու տարի հայերն ու հայ լեզուն ուսումնասիրել են հետո, հաղորդակից դարձա հայոց պատմության վեհությանը, ուստի, լինելով հանդերձ ազգով ռումինացի, պիտի կարենամ այսօր ձեզ խոսիլ այն միևնույն սիրով, որ հայ մը կկարողանա տածել իր հայրենիքի ու հայ ժողովրդի անցյալի հանդեպ» (անդ, էջ 58): Հեղինակի կյանքին և հայագիտական գործունեությանը քաջածանոթ հոդվածագիր Ս. Քոլանջյանը ճշտորեն նշկատում է, որ այս խոսքերը Բրնըցեանուն հավատամքն են: Ամսագրի էջերում տարբեր առիթներով հոդվածներ են տպագրված նաև Ստ. Մալխասյանցի, Ն. Մառի, Ա. Ղարիբյանի և հայ լեզվաբանության այլ խոշոր դեմքերի վերաբերյալ:

Այսպիսով, առավել համառոտ կերպով մենք աշխատեցինք ներկայացնել հայ լեզվաբանության վերաբերյալ եղած նյութերը «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարիների էջերում: Հայ լեզվաբանությունը հայագիտության մի էական մասն է, որն այսուհետև ևս առավել արժեքավոր նյութերով պետք է ներկայացվի համագային նշանակություն ունեցող «Էջմիածին» ամսագրի էջերում:

